

А. П. Бабій, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ РИЗИКУ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ОХОРОНІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблеми ризику в економіці і в кримінальному праві України.

Ключові слова: економіка і право, ризик в економічній діяльності, діяння, пов'язане з ризиком.

Подолання в Україні затяжної фінансово-економічної кризи, викликаной трансформаційним спадом та іншими внутрішніми і зовнішніми чинниками, створює певні передумови для сталого і збалансованого господарського поступу.

Однак закріпити цей успіх і розпочати широкомасштабні структурні реформи на нинішньому ще доволі вузькому плацдармі ринкового простору буде вкрай складно і проблематично. Наступний період вимагатиме істотного розширення формату реформ, розробки і реалізації національної програми всеосяжної модернізації економіки і суспільства, набуття ними ознак і рис, що притаманні сучасним цивілізаційним процесам [1, 6].

У зв'язку з цим реалізація перетворень, що проводяться в Україні, вимагає мобілізації та приведення в дію всіх наявних засобів, які відповідають економічному зростанню, якісному поліпшенню господарської діяльності, вимагає певною мірою, в умовах ринкової економіки, нових підходів до права як до одного з найскладніших суспільних явищ.

Становлення і розвиток теорії правового регулювання економічних відносин відбувалися шляхом теоретичного обґрунтування і практичного вирішення низки проблем у сфері економіки [2, 8]. Однією з таких важливих проблем і є *категорія ризику* в економічній діяльності.

Ризик в людській діяльності вивчається спеціалістами різних галузей науки, зокрема соціологами, політологами, економістами, юристами, психологами, що обумовлює різні підходи до поняття категорії *ризик* та необхідність комплексного підходу до аналізу явища невизначеності (*ризик*) і його ефективного подолання.

У найзагальнішому вигляді можна погодитися з характеристикою *ризик*, як діяльності, пов'язаною з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно і якісно оцінити вірогідність досягнення допустимого результату, невдачі й відхилення від мети [3, 19-20].

Як історична категорія, *ризик* являє собою усвідомлену людиною небезпеку і свідчить про те, що історично він пов'язаний з усім перебігом суспільного розвитку. *Ризик*, як історична категорія, виник на дуже низькому ступені цивілізації, з появою у людини почуття страху перед смертю. З розвитком цивілізації, коли з'являються товарно-грошові відносини, і *ризик* стає економічною категорією.

Як економічна категорія *ризик* являє собою подію, яка може відбутися, а може і не відбутися. У випадку здійснення такої події можливі три економічні результати: негативний (програш, шкода, збиток), нульовий, позитивний (виграш, вигода, прибуток) [4, 21-22].

Складність проблеми *ризик*у пояснюється в першу чергу багатообразністю ризиків. В економіці одночасно діє сукупність різних видів *ризиків*: об'єктивних і суб'єктивних, політичних, соціально-економічних, законодавчих, форс-мажорних тощо, які між собою взаємопов'язані і взаємодіють, взаємно впливаючи і змінюючи один одного, і це відповідно багатовекторно впливає на результат економічної діяльності. *Ризик* — це всепроникаючий фактор будь-якої економіки. Він виявляється на всіх етапах економічної діяльності більшою чи меншою мірою і його повне зникнення, усунення неможливе в силу ряду об'єктивних та суб'єктивних причин. Підставою для такого висновку стало визнання тієї обставини, що наявність *ризик*у як обов'язкового атрибута економічного процесу є об'єктивним економічним законом.

Для вітчизняної економіки, як складової частини світової економіки, проблема *ризиків* не є новою. Але ця проблема була ускладнена тим, що в 30-ті роки ХХ сторіччя в Україні в процесі становлення і функціонування економіки адміністративно-командного типу поняття *ризиків* як економічної категорії повністю припинило своє існування як несумісне з плановою економікою. Процес обґрунтування ефективності капіталовкладень в умовах планової економіки і відповідно всі технічно-економічні обґрунтування будь-яких проектів не тільки обходилися без аналізу *ризиків*, але однією фразою підкреслювали їх абсолютну неризикованість, що призводило до неврахування можливої багатоваріантності розвитку [5, 28]. Ігнорування проблеми *ризиків* шкодило економіці, підірвало її динамічність та ефективність.

Радикальна економічна реформа, яка проводиться в Україні з початку 90-х років, змінила політичну і економічну ситуацію в суспільстві, змусила повернутися обличчям до проблеми *ризик*у, викликала свіжу зацікавленість питаннями ризику в економічній діяльності, а теорія *ризик*у отримала розвиток з урахуванням світового досвіду та з втіленням у практику економічної діяльності для посилення її ефективності.

Визнання проблеми *ризик*у в економічній діяльності дає можливість використовувати різні підходи, які дозволяють прогнозувати настання ризикової події і вживати заходи до зниження вірогідності негативного результату та його розміру, тобто керувати *ризиком*, зокрема і засобами правового регулювання.

Новий підхід у сучасних умовах до проблеми *ризик*у в економіці викликає і відповідні суспільні зміни, а в результаті змін соціальних структур — появи нових суспільних відносин, зокрема і у сфері підприємницької діяльності; виникає необхідність у кримінально-правовому захисті деяких із них. Відзначена тенденція є відображенням принципу динамізму в кримінальному праві. Він, як відомо, вимагає постійного врахування змін у системі суспільних відносин та своєчасного відображення їх у законі.

Сказане зовсім не означає, що кримінально-правова регламентація охоплює або повинна охоплювати всі суспільні відносини, що знову виникають. Під захист кримінального закону приймаються лише найбільш важливі і цінні з них, зокрема, у сфері економічної діяльності, і лише тоді, коли такий захист не може бути забезпечений іншими засобами. При цьому кримінальне право завжди розглядається як останній, крайній засіб у руках держави, коли всі інші заходи вже вичерпано. Тому, з одного боку, кримінально-правовий вплив встановлюється за досить небезпечну соціальну поведінку, а з іншого, він не повинен підміняти, передувати проведенню соціально-економічних заходів. Це не свідчить про те, що кримінально-правові норми в боротьбі з економічними злочинами малоефективні або не потрібні, а підкреслює необхідність обережного і досить дозованого використання засобів цієї галузі права [6, 36-37].

Як приклад можна навести той факт, що при обговоренні проблем краху довірчих товариств і краху банку “Україна”, в першу чергу увага спрямовувалася на

наявність злочинних дій без дослідження проблем *ризик*у в діяльності суб'єктів економічної діяльності. Такий підхід не тільки давав можливість ставити під сумнів всебічність, об'єктивність і повноту дослідження всіх обставин господарської діяльності та обґрунтованість притягнення окремих посадових осіб до кримінальної відповідальності, а й призводив до припинення масового розвитку певної економічної діяльності, як це мало місце з довірчими товариствами в Україні.

Пов'язане це з тим, що кримінально-правові положення, спрямовані на захист економічної діяльності, в силу своєї специфіки, можуть утримувати господарські суб'єкти від сміливішого прояву ініціативи, від взяття на себе *ризик*у в межах раціональних можливостей, без чого неможлива ефективна діюча ринкова економіка в Україні. Тому в нових умовах господарювання, проблеми з'ясування співвідношення між господарськими рішеннями і невизначеним результатом (*ризиком*), відповідною, зокрема і кримінальною, відповідальністю позначаються досить широко. Слід зазначити, що дослідження відношень між *ризиком* і проблемами кримінально-правової відповідальності — це аж ніяк не нове спрямування в науці кримінального права (Див.: Ексерн Ф. Сущность неосторожности. — Лейпциг-Вена, 1910; Гринберг М. С. Проблема производственного риска в уголовном праве. — Москва, 1963.; Сейдел Д. Производственный и исследовательский риск как общественная и уголовно-правовая проблема. — Берлин, 1968; Найт Ф. Риск, неуверенность, выгода. — Лондон, 1993) [6, 146-147, 149].

Такий підхід до вказаних проблем (на основі з'ясування співвідношення між господарськими рішеннями та *ризиком* і певною відповідальністю за результатами господарської діяльності) видно з повідомлення Управління інформації та зв'язків з громадськістю Адміністрації Президента України “Невиправданий *ризик* призводить до краху”, в якому вказується, що аналіз діяльності акціонерного комерційного агропромислового банку “Україна” за останні роки свідчить про стійку тенденцію погіршення його фінансового стану і втрату платоспроможності внаслідок проведення ризикованої кредитної політики [7, 5].

Визнання проблеми *ризик*у в економіці і в кримінальному праві призводить до змін і в кримінально-правовій охороні економіки, що обґрунтовано знаходить своє відображення в змінах у кримінально-правовому законодавстві.

Новим у цьому плані є положення Кримінального Кодексу України, прийнятого 05 квітня 2001 року, а саме статті 42, за якою:

1. Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого *ризик*у для досягнення значної суспільно корисної мети.

2. *Ризик* визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з *ризиком*, і особа, яка допустила *ризик*, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

3. *Ризик* не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій [8, 29-30].

Наявність вказаної норми закону викликала необхідність її тлумачення, зокрема, для практиків та подальшого теоретичного розроблення поняття *ризик*у та діяння, пов'язаного з *ризиком* у кримінальному праві України.

Тлумачення законодавчого поняття діяння, пов'язаного з *ризиком*, містяться в перших коментарях діючого Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 року [9, 115-117; 10, 126-128]. Вже є і перші стислі загальнотеоретичні спроби проаналізувати поняття діяння, пов'язаного з *ризиком*, на підставі діючого кримінального законодавства [11, 275-279].

Разом з тим, діяння, пов'язане з *ризиком*, продовжує розглядатися в науці кримінального права як ризикована поведінка в певній ситуації (лікарський *ризик*

при загрозі життю хворого, виробничий чи науковий *ризик* під час експлуатації чи випробовуванні технічних пристроїв, *ризик* при екстремальній ситуації в сфері побуту, господарський *ризик* з метою недопущення великих збитків чи одержання значної вигоди тощо).

Поява законодавчого визначення поняття діяння, пов'язаного з *ризиком*, та його правових наслідків вказує на необхідність вироблення узагальнюючого поняття *ризик*у в кримінальному праві. Особливе значення розв'язання цієї проблеми має для кримінально-правової охорони економіки тому, що, як вказувалося вище, наявність *ризик*у — обов'язкового атрибута економічного процесу, є об'єктивним економічним законом.

За таких обставин, поява в кримінальному законодавстві новації у вигляді поняття діяння, пов'язаного з *ризиком*, ще глибше і актуальніше поставила питання необхідності дослідження проблеми *ризик*у в кримінально-правовій охороні економіки України, зокрема, шляхом дослідження питань пов'язаних з поняттям і сутністю самого *ризик*у та діяння, пов'язаного з *ризиком*; юридичною відповідальністю і її різновидом — кримінально-правовою відповідальністю, та їх взаємозв'язком у сфері підприємницької діяльності тощо.

Література

1. Філіпенко А. Раціональна економіка і ринкові реформи в Україні // Урядовий кур'єр. — 2 серпня 2001. — № 137. — С. 6.
2. Вороніна М. Теорія правового регулювання економічних відносин у системі наукового знання // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 3 (22) — С. 3-10.
3. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. — М.: Мысль, 1989. — 187с.
4. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 192с.
5. Грачева М. В. Анализ проектных рисков: Учеб. Пособие для вузов. — М.: ЗАО "Финстатинформ", 1999. — 216с.
6. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти: Навчальний посібник. — Одеса: Астропринт, 2000. — 476с.
7. Невиправданий ризик призводить до краху // Урядовий кур'єр. — 7 серпня 2001. — № 140. — С. 5.
8. Кримінальний кодекс України: Офіц. видання. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2001. — 400с.
9. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков, ООО "Одиссей", 2001. — 960с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Канон, А. С. К., 2001. — 1104с.
11. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Київ-Харків: Юрінком Інтер — Право, 2001. — 416с.

А. П. Бабий

Одесский национальный университет ім. І. І. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ РИСКА В УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ОХРАНЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

В статье подчеркивается актуальность и необходимость исследования проблемы риска в экономике и уголовном праве, углубленного анализа сущности понятия риска и деяния, связанного с риском, уголовно-правовой ответственности за риск.

Ключевые слова: экономика и право, риск в экономической деятельности; деяние, связанное с риском.